

SAİT HALİM PAŞA’NIN ATATÜRK, VAHDETTİN VE MİLLÎ MÜCADELE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

İkbal VURUCU*

Özet

Türk siyasi yaşamında Şûra-yı Devlet reisliği, hariciye nazırlığı ve sadrazamlığıyla yanında düşünce dünyasında yazdığı risaleleri ile bilinen Sait Halim Paşa (1862-1921), Türk düşüncesinde İslamcılığın nevi şahsına münhasır bir düşünürdür. Avrupa’da siyaset bilimi okuduğu için Osmanlı ulema sınıfından olmadığı gibi Mısır yönetici ailesinden olması hasebiyle de devlet terbiyesine sahip biridir. 1910-1919 yılları arasında Fransızca eserlerini kaleme almış sonrasında ise Türkçeye çevrilmiştir. 1973 yılında bütün risaleleri Latin alfabesine Buhranlarımız ve Son Eserleri adıyla yayımlanmıştır. 1921’de Ermeni teröristlerce katledilmeden önce taslağını Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli eserinin taslağını tamamlamıştır. Eserin Milli Mücadele ile ilgili kısımları 1921’de zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yazmıştır. Buhranlarımız ve Son Eserleri’nin 1910-1919 yılları arasında yayımlanması dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı kitabına göre meselelere toplumsal, siyasal ve dini bakış açısı ağırlığını koyar. İslamcılığın sosyolojik bir bakış açısına olan hakimiyetiyle öne çıkar. Said Halim Paşa 1921 yılında, elli yedi yaşında, Roma’da Ermenilerce şehit edilmiştir. Bu bildiride Paşa’nın Buhranlarımız eseri dışında yazmış olduğu ve katledilişinden kısa bir süre önce tamamlamış olduğu Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli anılarında Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvuru ortaya konulacak ve çözümlenecektir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvurunu İstanbul Hükümeti, Sultan Vahdettin, İtilaf Devletleri ve Bireysel düzlemdeki değişkenler nokta-i nazarından ele alınacaktır. Said Halim Paşa’nın Milli Mücadele karşısında yer alan Sultan Vahdettin ve yönetimini İtilaf Devletleri lehine Milli Mücadele aleyhine olan politikalarını onaylamadığı ve sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Eleştirisi genel olarak Sultan Vahdettin’in Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketini rakip görmesi varsayımından kaynaklanmaktadır. Paşa ayrıca, Sultan Vahdettin ile II. Abdülhamit

* Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, ivurucu@pau.edu.tr

arasında bir de karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmada Vahdettin ağabeyi olan II. Abdülhamid'in zulüm taraftarı politikalarını devam ettirdiğini iddia eder.

Anahtar Kelimeler: Sait Halim Paşa, Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin, Milli Mücadele.

SAİT HALİM PASHA'S THOUGHTS ON ATATÜRK, VAHDETTİN AND THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract

Sait Halim Pasha (1862-1921), who is known for his treatises written in the world of thought, as well as being the head of the Council of State, foreign minister and grand vizier in Turkish political life, is a unique thinker of Islamism in Turkish thought. Since he studied political science in Europe, he was not from the Ottoman ulema class, and because he was from the ruling family of Egypt, he had a state education. He wrote his works in French between 1910-1919 and then translated them into Turkish. In 1973, all his treatises were published in the Latin alphabet under the name of *Our Depressions and His Last Works*. He completed the draft of his work *The Ottoman Empire and the World War* before he was massacred by Armenian terrorists in 1921. The parts of the work about the National Struggle were written after the Battle of Sakarya, which ended in victory in 1921. Since *Our Depressions and His Last Works* were published between 1910-1919, according to the *Ottoman Empire and the World War* book, the social, political and religious perspectives weigh on the issues. It stands out for its dominance of a sociological perspective of Islamism. Said Halim Pasha was martyred by Armenians in Rome in 1921, at the age of fifty-seven. In this paper, the imagination of Mustafa Kemal and the National Struggle will be revealed and analyzed in the memories titled *Ottoman Empire and the World War*, which Pasha wrote apart from the book *Our Depression* and completed shortly before his murder. In this context, the imagination of Mustafa Kemal and the National Struggle will be discussed from the point of view of the Istanbul Government, Sultan Vahdettin, the Allied Powers and the individual variables. It is seen that Said Halim Pasha did not approve and harshly criticized the policies of Sultan Vahdettin and his administration against the National Struggle in favor of the Allies and against the National Struggle. His criticism generally stems from the assumption that Sultan Vahdettin saw Mustafa Kemal and the National Struggle movement as rivals. Pasha also, with Sultan Vahdettin II. He also makes a comparison between Abdülhamit. In this comparison, Vahdettin's older brother II. He claims that Abdulhamid continued his pro-oppression policies.

Keywords: Sait Halim Pasha, Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin, National Struggle.

GİRİŞ

Sait Halim Paşa (1864-1921), Şûra-yı Devlet reisliği, hariciye nazırlığı ve sadrazamlığı yanında yazdığı risaleleri ile Türk düşünce ve siyaset dünyasında tanınan bir şahsiyettir. Paşa, Türk düşüncesinde İslamcılığın ve İttihatçılığın nevi şahsına münhasır bir düşünürüdür. Birinci Dünya savaşına girildiğinde sadrazamlık görevinde bulunan Said Halim Paşa, bu dönemde aldığı önemli kritik kararlarla dikkat çekmiştir. Yalnızca siyasi değil düşünce ve duyu açısından da kendini İttihatçı görür. Avrupa’da siyaset bilimi okuduğu için Osmanlı ulema sınıfından olmadığı gibi Mısır yönetici ailesinden olması hasebiyle de devlet terbiyesine sahip biridir. 1910-1919 yılları arasında Fransızca kaleme aldığı eserleri Sırat-ı Müstakim dergisinde makale olarak çoğunlukla Mehmet Akif tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır. 1919 yılında bütün makaleleri *Buhranlarımız* adıyla Latin harfleri ile de 1973 yılında *Buhranlarımız ve Son Eserleri* adıyla yayımlanmıştır. Bu eserin dışında 1921’de Ermeni teröristlerce katledilmeden önce *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* isimli eserin taslağını tamamlamıştır. Eserin Millî Mücadele ile ilgili kısımları 1921’de zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yazdığı görülmektedir. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*’nin 1910-1919 yılları arasında yayımlanması dolayısıyla *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* kitabına nazaran meselelere toplumsal, siyasal ve dini bakış açısı ağırlığını koyar. İslamcı bir düşünür olarak eserlerinde sosyolojik bir bakış açısı hakimdir. Mehmet Akif gibi Türk kimliğine yaptığı vurgu dönemin diğer İslamcılarına nazaran bariz farklılığını oluşturur. Bu bildiride Paşa’nın *Buhranlarımız* eseri dışında yazmış olduğu ve katledilişinden kısa bir süre önce tamamladığı *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* isimli anılarında Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvuru ortaya konulacak ve çözümlenecektir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvurunu İstanbul Hükümeti, Sultan Vahdettin, İtilaf Devletleri ve bireysel düzlemdeki değişkenler nokta-i nazarından ele alınacaktır. Said Halim Paşa’nın Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa yönetimini İtilaf Devletleri lehine Millî Mücadele aleyhine olan politikalarını onaylamadığı ve sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Eleştirisi genel olarak Sultan Vahdettin’in ve Damat Ferit Paşa’nın Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketini kendi egemenliklerinin karşısında görmesinden kaynaklandığı varsayımından hareket eder.

1. Said Halim Paşa’nın Hayatı (1864-1921)

Said Halim Paşa, 19 Şubat 1864’te Mısır’ın Kahire şehrinde doğdu.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve babası Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi Prens Halim Paşa, annesi Şevk-i Cedid Hanım'dır. Ahmet Cevdet Paşa, Yusuf Akçura, Rıza Nur ve Yusuf Hikmet Bayur gibi Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilere göre dedeleri Konya'dan Kavala'ya yerleştirilmiş olan bir Türk ailesidir.¹ Said Halim Paşa'nın babası olan Halim Paşa, Mısır'da iktidar kavgaları sonucu ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve İstanbul'a yerleşmiştir. Bu sırada Said Halim 6 yaşlarındadır. İstanbul'a yerleştikten sonra özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi iyi derecede öğrenmiştir.² İsviçre'de siyasal ilimlerle ilgili beş yıl eğitim görmüştür. İstanbul'a döndükten sonra 21 Mayıs 1888 yılında Şura-yı Devlet azalığına tayin edilmiştir.³ 22 Eylül 1900 yılında da Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın tezkiresiyle, Rumeli Beylerbeyliği payesine terfi ettirilmiştir. Böylece sarayın ve padişahın gözde adamı olmuştur. Ancak onu çekemeyenler, kendi adıyla anılan yalısında zararlı evrak ve silah bulunduğu gerekçesi ile saraya jurnal etmişlerdir.⁴ Said Halim Paşa, "rahat durmadığı" Jön Türklerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 7 Aralık 1905 tarihinde yayımlanan irade-i seniyye ile İstanbul'dan ayrılarak Mısır'da ikamet etmesi emredilmiştir. 1905 yılının Aralık ayının sonlarında da yurt dışına çıkmıştır.⁵

Kardeşi Abbas Halim Paşa ile birlikte önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gidip Jön Türklerle doğrudan ilişki kurmuş onlara maddi ve fikrî destek vermiştir. 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müfettişliğine getirilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Şûrâ-yı Devlet'teki görevi yurt dışına çıkarılmış olmasına rağmen devam etmiştir. 1908'de yapılan belediye seçimlerinde İttihat ve Terakki Partisi listesinden girdiği Yeniköy Belediye Dairesi Riyasetine seçilmiştir. Ardından İstanbul Belediye Genel Meclisi ikinci başkanlığına getirilmiştir.⁶

Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te öldürülünce Said Halim Paşa'ya 16 Haziran 1913 tarihinde vezirlik rütbesi verilerek sadaret kaymakamlığına, ertesi gün de sadrazamlık makamına getirildi. Hariciye

¹ M. Hanefi Bostan, "Sadrazam Said Halim Paşa", **TYB Akademi**, S 3, Ankara, 2011, s. 11; Ferhat Ağırman, **Said Halim Paşa: Yaşadığı Dönem ve Düşünceleri**, Pınar, İstanbul, 2022, s. 13.

² M. Hanefi Bostan, **Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa**. İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 19.

³ Bostan, **age.**, s. 22.

⁴ Bostan, **age.**, s.11; Ağırman, **age.**, s. 14.

⁵ Bostan, **age.**, s. 24.

⁶ Ağırman, **age.**, s. 15; Bostan, **age.**, s. 24.

Nazırlığını da üzerine alarak hükümeti kurdu.⁷ Sadrazamlık Dönemi 17 Haziran 1913 – 3 Şubat 1917 tarihleri arasını kapsar. Hükümet kurma işi tamamlandıktan sonra, Said Halim Paşa kabinesinin ilk icraatı, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle ilgisi olanları tespit etmek ve bunları cezalandırmak olmuştur. Bunun hemen akabinde de, I. Balkan harbinde kaybedilmiş olan Edirne ilinin, Osmanlı topraklarına yeniden dahil edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Said Halim Paşa, Edirne'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne kazandırılmasındaki hizmetinden dolayı, “Murassa İmtiyaz Nişanı” ile ödüllendirilmiştir.⁸

Said Halim Paşa'nın sadrazamlık yılları dünyanın çalkalandığı yıllara denk gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve hariciye nazırı görevlerini yürütüyordu. Bu zaman diliminde, Kapitülasyonların kaldırılması, Ermeni tehciri gibi önemli konularda kararlar alınmıştır.⁹ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı patlak vermeden önce dönemin büyük devletleri ile ittifak yapmak için birçok teşebbüste bulundu. Almanya, Fransa ve Rusya ile ittifak girişimlerine girilmişse de bunlardan da sonuç alınamamıştır.¹⁰ I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanya, Osmanlı Devleti'nin 1913'teki teklifini gündeme getirerek 22 Temmuz 1914'te ittifak teklifinde bulundu. Almanya'nın ittifak teklifi Said Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Bey ve Halil Bey kabul ettiler.¹¹

Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki'nin 1913 ve 1916'da yapılan kongrelerinde bu teşkilatın genel başkanlığına seçildi. Sadrazam Said Halim Paşa'nın sağlık durumunu gerekçe göstererek görevinden 3 Şubat 1917 tarihinde istifa etmesiyle son buldu. Said Halim Paşa'nın sadaret müddeti 3 sene, 7 ay ve 21 gün sürdü.¹² Said Halim Paşa, sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra Âyan üyeliği görevine devam etti. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1917 yılı kongresinde merkez-i umumi üyeliğine seçilerek bu parti ile olan bağlarını koparmadı. Yalısına çekilerek Osmanlı toplumunun meselelerine çare bulmak için eserler yazmaya devam etti.¹³

⁷ Bostan, *age.*, s. 25; Ağırman, *age.*, s. 17.

⁸ Ağırman, *age.*, s. 17.

⁹ Bostan, *age.*, s. 27-9.

¹⁰ Bostan, *age.*, s. 27.

¹¹ Bostan, *age.*, s. 27; Ağırman, *age.*, s. 18.

¹² Bostan, *age.*, s. 30; Ağırman, *age.*, s. 19.

¹³ Bostan, *age.*, s. 31.

30 Ocak 1919'da aralarında Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Emmanuel Karasu, Tevfik, Rüşdü ve Rahmi Bey (İzmir eski valisi) gibi ünlü kişilerin de bulunduğu otuz İttihatçı tutuklandı. 12 Şubat 1919'da Fransa'nın İstanbul yüksek komiseri General Franchet D'Esperey, Osmanlı hükümetinin bir grup Osmanlı aydını ve siyasetçisini işgalci güçlere teslim etmesini istedi. Bunların arasında Said Halim Paşa, Hayri Efendi, Hoca Ali Galip, Ömer Naci ve Yunus Nadi de vardı. Damat Ferid Paşa sadrazam olarak atandı ve daha çok Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden oluşan ve İngiliz yanlısı bir politika takip eden yeni kabine kuruldu.¹⁴ Yeni hükümet ilk iş olarak Mart 1919'da savaş suçları işledikleri özellikle de Ermenilerin tehcir ve katledilmesi emirlerini verdikleri iddia edilen İttihatçı siyasetçiler ile eski görevlileri yargılamak için divan-ı harp kurdu. Damat Ferit Paşa sadrazamlığı döneminde İstanbul'daki İngiliz yetkililer Said Halim de dahil İttihatçı tutukluların çoğunu Malta'ya sürdüler.

Said Halim 22 Eylül 1919 tarihine kadar Limni Adası'nda tutuldu ve sonrasında Polverista Kampı'nda bir savaş esiri olarak hapsedileceği Malta Adası'na nakledildi. Eski sadrazam 29 Nisan 1921'e kadar Malta'da kaldı. Kendisinin ve Malta'da bulunan birçok önde gelen Osmanlı siyasetçisinin serbest bırakılması Ankara hükümetinin İngiliz hükümeti üzerinde yaptığı baskının ve bunu takip eden müzakerelerin sonucu gerçekleşti. İngiltere ve Ankara hükümetleri arasından 16 Mart 1921'de imzalanan bir anlaşmayla Malta'da tutulan altmış dört Osmanlı vatandaşı, Ankara'da tutulan İngiliz esirlerin karşılığında serbest bırakıldı. Said Halim Paşa Malta'dan ayrıldıktan sonra İtalya'ya gitti. Ne Osmanlı ne de İngiliz hükümetleri kendisinin İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Aynı şekilde İngiliz işgali altında olan Mısır'da da gidemiyordu. Said Halim Paşa Roma'ya yerleşti.¹⁵ Said Halim Paşa Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a dönmek için müracaatta bulunmuş ise de İstanbul hükümeti tarafından yurda dönmesi mahzurlu görülüp buna müsaade edilmemişti. Halbuki Ermeni tehciri sebebiyle suçlanmakta olan Paşa'nın bu sıralar Avrupa'da kalması son derece tehlike arz etmekteydi. Zirâ, bundan tam bir buçuk ay evvel, 15 Mart 1921 tarihinde Paşa'nın halefi ve kabine arkadaşı olan Talat Paşa Ermeni teröristler tarafından şehit edilmişti ve kendisi de Malta'da iken Taşnaksutyun komitesi tarafından idâma mahkûm edilmiş bulunmaktaydı. Bu durum karşısında Paşa, Roma'da bir konak kiralayarak buraya

¹⁴ Ahmet Şeyhun, **Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921)**, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s.158-159.

¹⁵ Şeyhun, *age.*, s. 162.

yerleşmek zorunda kaldı.¹⁶ Said Halim'in, Roma'da yaşamak zorunda olduğu süre, çok uzun olmamıştır. Çünkü, Paşa, henüz 57 yaşında iken, 6 Aralık 1921 yılında bir Ermeni terörist tarafından şehit edilmiştir.¹⁷ Cenazesi 29 Ocak 1922'de İstanbul'a getirildi ve törenle Sultan II. Mahmud Türbesi'nde babasının mezarının yanına defnedildi.

Said Halim Paşa'nın eserleri olarak sekiz kitabından başka, hâtıraları, mektupları ve Dîvân-ı Âlî'nin sorularına yazılı olarak verdiği cevaplar bulunmaktadır.¹⁸

2. Millî Mücadele Karşıtlarının Eleştirisi

2.1. Saltanatın ve İstanbul Hükümeti'nin Eleştirisi

Sait Halim Paşa'da Mustafa Kemal tasavvurunun çerçevesini çizerken öteki konumundaki kişi, grup ve yapılarla olan ilişkisi önemli bir işlev görür. Paşa, Bab-ı Ali'nin yani sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'dan oluşan kişi ve grupların Mustafa Kemal ve onun önderliğinde başlayan Millî Mücadele'ye olan bakış açıları, tutumları ve tavırlarını eleştiri konusu yapar. Eleştirisinde sert bir üslup hakimdir. Bunun sebebini de Millî Mücadele'nin Türk milleti açısından gerçek anlamda bir varoluş mücadelesi olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. İkinci bir sebebi de birincisi kadar belirleyici olan Damat Ferit Paşa ve Sultan'ın İttihat Terakki Cemiyeti karşıtlığıdır. Bab-ı Ali'nin İttihatçıları tutuklatıp işgalcilere teslim ederek sürgüne gönderilmeleri ve Mustafa Kemal'i İttihatçılıkla suçlamaları da bunu gösterir.

Paşa, Bab-ı Ali'yi eleştirirken ve Millî Mücadele'yi savunurken gerekçesini Türk milletinin ve Osmanlı Devleti'nin yok oluşunu engelleyen güçlü bir mukavemet teşkil etmeleri ile temellendirir. Mesela, işgalci kuvvetlerin insanlık onuru ve uluslararası hukuka aykırı uygulamaları karşısında sessiz kalan, yapılanları meşru gören aydın ve siyasetçileri “Türkiye’yi birinci sınıf cenaze töreniyle defnetmeyi” düşünmekle itham eder. Bunların karşısına ise yani Bab-ı Ali karşısında Mustafa Kemal vardır. Ona göre, “Türkiye’yi, şu veya bu şekilde idam etmesi için cellada teslim etmemekte” direnen ve vilayetlerde “İstanbul’unkinden bağımsız bir güç

¹⁶ Mehmet Ruyan Soydan, “Said Halim Paşa'nın Katli Meselesi”, **Said Halim Paşa: Geleneğin Muhafızı, Değişimin Faili**, İçinde, Ed. Vahdettin Işık-Yunus Şahbaz, Kadim Yayınları, İstanbul. 2022, s.129.

¹⁷ Ağırman, **age.**, s. 22.

¹⁸ Bostan, **age.**, s. 22-25.

oluşturup ona karşı harekete geçmekle vatana ihanet suçu işlemiş sayılan Mustafa Kemal Paşa, zorba bir idareden kurtarma denemesiyle ülkenin yok olmasını önlemeye çalışıyordu!”¹⁹ Türkiye sadece direnmek suretiyle kurtulabilirdi ve bu direnme de İstanbul’da imkansızdı. Bu yüzden direniş merkezi İstanbul değil, Anadolu idi.

30 Ekim 1918 tarihli mütarekeden sonra İtilaf Kuvvetleri Türkiye’ye karşı sistemli ihlaller yürütürken Paşa’nın tanımlamasıyla “Sultan’ın vazifeleri ve menfaati hususundaki anlayışsızlığı ve Bab-ı Ali’nin ahmaklığından da kaynaklanan gevşekliği” sonucunda Mustafa Kemal Paşa siyaset sahnesine girerek Anadolu’da direniş teşebbüsüne dönüşecek hareketi başlatmıştır.²⁰ İmparatorluğun dört bir yanında örgütlenen cemiyetlerin bir araya geldiği Erzurum’da Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında gerçekleşen kongrede bundan sonraki hareketin bütün temelini oluşturan kararlar alınmıştır. Kararlaştırılan amaçların yerine getirilmesi için “Anadolu ve Rumeli Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında bir birlik meydana getirilmiş idarî yetkileri üyeleri Kongre tarafından seçilen ve Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanan bir “Temsil Heyeti” teşkil edilmiştir.²¹ Mahallî kuvvetlerin teşekkülü bu cemiyetlerin birinci vazifesiydi. Bunlar “Kuva-yı Milliye” ismini almışlardı. Düzenli orduyla irtibatları sağlanarak, ordunun komutanlarının idaresine tahsis edilmişlerdi ve hepsi millî davada Mustafa Kemal Paşa’nın emrine tabiydiler.²²

Bab-ı Ali’yi “İslamlaşmış Bizans” olarak gören Paşa, Bab-ı Ali’nin işgali kabullenişini, sessizliğini ve hatta bununla kalmayıp işgale karşı direnenlerle mücadeleye girişilmesini asla kabul edemez. Oysa Paşa’ya göre, “Pisi pisine ölmek ve bir koyun gibi boğazlanmaya razı olmak yerine, elde silahla ölmek her hâlükârda daha iyiydi.” Fakat “İslâmlaşmış bir Bizans’tan başka bir şey olmayan İstanbul’un böyle bir kaygısı söz konusu değildir. Paşa, Millî Mücadele’deki Mustafa Kemal etkisini gösteren “Kemalist düşünce” ifadesini de kullanır: “Kemalist düşüncenin şan ve şerefle zafer kazandığı günlerde bile eleştiri yapan ve ülkenin köleleştirilmesinden çıkar sağlamayı kendilerine iş edinmiş ‘sefiller’ ve ortada bir çürümüşlük söz konusuydu.”²³ Bab-ı Ali’yi kendini beğenmişlik, durumu kavrayamama,

¹⁹ Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Çev. Fatih Yücel, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 56.

²⁰ Said Halim Paşa, *age.*, s. 76.

²¹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 76.

²² Said Halim Paşa, *age.*, s. 77.

²³ Said Halim Paşa, *age.*, s. 57.

vatanseverlikten yoksunlukla suçlar. Çünkü, İstanbul bu halde iken dahi ve Ankara Hükümeti'nin parlak başarılarına rağmen milliyetçi hareketle mücadeleye girişmiştir.²⁴

Paşa, Millî Mücadele'yi anlatırken mücadeleye en büyük zararı veren ve İngilizlerin açıkça emirlerini yerine getiren Damat Ferit Paşa'nın üzerinde özellikle durur. Paşa, onu, "aşağılık hükümetlere" başkanlık eden sadrazamlar arasında "en berbat olanı" olarak tanımlar. Bu zor zamanlarda onun iktidarda olmasını sanki "kaderin Türkiye'ye karşı şeytanî bir hırsı" kabul eder. Paşa'ya göre,

"Bu adam, en gülünç bir canî kukla ve aynı zamanda medenî dünya tarihinde hükümet başkanı olarak bir anda ortaya çıkarılmış bir aptaldır. Aynı zamanda da, Türkiye tiyatrosunda oynanan bir trajedide tatminini memleketin düşmanlarıyla uzlaşmada arayan, ölçüsüz bir ihtirasın ve çok dokunaklı ve korkunç sapmalarla iktidarın verdiği gururun çılgına çevirdiği cahil, dar görüşlü ve aşağılık bir ruhun akla gelmez doğaçlamalarla, ne yazık ki, gerçeğe çok uygun bir şekilde başrolü oynayan bir komedi operası karakteridir."²⁵

Sait Halim Paşa, Damat Ferit Paşa'nın bu davranışının sebebini şöyle açıklar:

"Onu bu canice davranışa sevk eden; siyasî hasımlarını ortadan kaldırmak ve memleketi en iyi unsurlarından mahrum bırakmak için faydalanacağını umduğu galip devletlerin lütuflarına layık olmak, onlara arka çıkmak ve onları korumak, böylece de Türkiye'nin efendisi olmak ve koruyucu ve destekçileriyle mensuplarının arzularına uygun şekilde serbestçe hareket etmek hırsıdır."²⁶

Sait Halim Paşa, İngilizlerin kontrolünde hareket eden ve Millî Mücadele'ye karşı geliştirdiği uygulamalarla öne çıkan sadrazamı, İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni tarafsızlığını korumadığı için suçlarken onların tezlerini destekleyecek şekilde davranmakla, gerçeği saklamakla eleştirir. Paşa, savaş sonrasında savaşa katılan milletlerin dünya kamuoyu önünde kendilerini temize çıkarmak ve haklılıklarını ispat etmeye

²⁴ Said Halim Paşa, *age.*, s. 57.

²⁵ Said Halim Paşa, *age.*, s. 58.

²⁶ Said Halim Paşa, *age.*, s. 49.

uğraşırken bunun tek istisnasının Ferid Paşa hükümeti olduğunu belirtir:

“Türkiye’de Ferid Paşa Hükümeti kendi ülkesinin suçluluğunu ilan etmekteydi. Dahası, geçerli hiçbir sebep olmamasına ve kendisini tam bir tarafsızlığa zorlayan kadim dostlarının makul tavsiyeleri ile verdikleri kesin teminat ve güvenilir vaatlere rağmen, Türkiye’nin savaşa girmek suretiyle çok kötü bir suç işlediğini iddia ediyor ve bunu da yüksek sesle dillendiriyordu. Bunu yaparken de konuyla ilgili tek suçlunun, şahsi ihtiraslarını tatmin ve firkaları ile Almanya’nın çıkarlarına hizmet etmeyi tek gaye edinmek suretiyle ülkeyi savaşa sürüklemekle itham ettiği İttihatçı hükümet olduğu fikrini de müdafaa etmekteydi. Ferid Paşa böylece, Türk milletinin mesul, suçlu ya da suç ortağı olmayıp, yalnızca birtakım maceraperestler tarafından oldubittiye getirilen bir cinayetin ve kendileriyle savaşırken bile hayranlık ve sevgilerini esirgemeyen milletlere karşı açılıp da muhalif olmasına rağmen dört sene boyunca sürdürmek durumunda kaldığı çok katilli bir savaşın kurbanı olduğunu iddia ediyordu.”²⁷

Hükümet açık yüreklilikle doğru bilgi vermek yerine, gerçekleri, verdiği yanıltıcı beyanlarla saptırıyordu. Türkiye’nin o zamana kadar görmediği korkunç bir buhrandan geçtiği için bütün savunma taktiğini Damat Ferit Hükümetine bırakmaktan başka çare görülüyordu. Damat Ferit ise, “*Siyasî hasımlarına olan kini ve hükümetin onları ortadan kaldırma hususunda duyduğu vahşî arzu, onun, bu eşi görülmemiş savunma sisteminin aslında gerçeğe ve vicdanî bir temele dayanmadığını, haysiyet ve vatanperverlikten mahrum bulunduğunu, Türk milletine mal ettiği iradeden uzak ve de kendisinin bu milleti en korkunç suçları işlemeye zorlayan bir maceraperest olduğunu görmesini engelliyordu.*” Oysa bu hareketi Türk milletini suçlamak anlamına geliyordu. Paşa’ya göre, “*Bunun bir millete yapılabilecek en büyük hakaret, hem de kahramanlığı ve millî varlığını korumadaki fedakarlığı ile tüm dünyayı şaşkırtan ve hayranlığını kazanan asil ve yiğit Türk milletine en kötü düşmanlarının dahi yapmaya cesaret edemediği bir hakaret olduğunu anlayamamıştı.*”²⁸

Paşa, Ferid Paşa Hükümeti ile destekçilerinde, iki önemli siyasî hedefi gerçekleştirebilmek için “yalan, iftira ve alçaklığın” birleştirildiği bir terkip görür. “*Bunların ilk hedefi, ne pahasına olursa olsun, galiplerin*

²⁷ Said Halim Paşa, *age.*, s. 42.

²⁸ Said Halim Paşa, *age.*, s. 43.

müsamaha ve lütuflarını teminat altına almaktan ibaretti. İkincisi ise temsili idareyi ortadan kaldırarak yerine Saray'ın tahakkümünü koymaktı." Böylece işgal altındaki ülkeyi kendilerine uygun olarak istedikleri gibi şekillendirebileceklerdi.²⁹ Elbette bu politikaları sonuç vermiş ve Paşa'nın ifadeleriyle, *"birtakım alçaklıklara tevessül ve galiplerin iradesine dalkavukluk etmekten ve ülkelerinin en önemli menfaatlerini kendi çıkarlarına kurban etmekten medet umarak ilk hedeflerine ulaşıyor"*du. Ülkeyi işgalcilerin desteği ile kendilerine göre yeniden dizayn ederlerken, önlerine çıkabilecek muhalif unsurları da tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdi. Bunların başında da, *"çeşitli yalan ve hakaretlere başvurarak İttihad ve Terakki Fırkası'nı ve onun özgürlükçü ve bağımsızlık yanlısı ruhunu ve kurduğu temsili idare düzenini bir daha geri gelmemek üzere"* yok etmek gelmektedir.³⁰

Damat Ferit Paşa, iktidara gelir gelmez ilk işi İttihatçı hükümetlerin üyelerini savaştan sorumlu tutarak tutuklatmak oldu. İttihatçılar Yüce Divan'da yargılanacaklardı ama burada gerçeğin ortaya çıkması pek de işine gelmiyordu. Çünkü, kurduğu siyasi düzen zarar görebilirdi. Bu yüzden Kanun-ı Esasi'nin gereklerini yerine getirmeyerek siyasî hasımlarını bir askerî mahkemeye sevk etmeye karar verdi. Böylece, kendi istediği şekilde derhâl ölüm cezası vermeyi becerebilen "güvenilmez ve ahlaken şüpheli kişilerden mürekkep" bir mahkeme kuruldu.³¹ Paşa'ya göre, Damat Ferid müsait şartları elde edip mühim işlerini kendi istediği şekilde tamamladığından şüphesi kalmadığında, sırf kin ve hıncını yatıştırabilmek ve tutuklanan eski nazırları idama mahkûm ettirmek gayesiyle, bu nazırlar hakkında, Ermenileri katletmek suretiyle ülkeyi kargaşaya sürüklemek ve servetlerini arttırmak suçlamasıyla kovuşturma açtırdı.³² Elbette bu "utanç verici ve gülünç suçlamalar" halkta büyük bir öfkeye sebep oldu. Başkentte protestolar arttı. Bunun üzerine Damat Ferit İttihatçı Hükümet'in eski üyelerine ne istediği gibi suçlayabildi ne de onları imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edebildi. Eski nazırları ve etkili aydınları hapsedildikleri ve en dayanılmaz muamelelere maruz kaldıkları Malta Adasına süren İngiliz yetkililerinin ellerine teslim etmeye karar verdi. Paşa bu politikayı "ihamet" olarak niteler:

²⁹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 43.

³⁰ Said Halim Paşa, *age.*, s. 44.

³¹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 45.

³² Said Halim Paşa, *age.*, s. 45.

“Sürdüğü siyasetin başarısını güvence altına alabilmek için, ülkesinin haysiyet, şeref ve bağımsızlığına öldürücü darbeyi bizzat vuran böylesi gevşek ve hain bir hükümet ne ilk ve ne de hiç şüphesiz, son defa görülmüştür. Tarihte, Damat Ferid Hükümeti'nin yaptığı gibi, peşinde koştuğu amaca erişebilmek için anayasa düzeninin yerine Sarayinkini geçirmekten daha büyük bir vatana ihanet suçu görülmemiştir. Çünkü, bu hükümet, vatan-severlikleri ve özgürlükçü düşünceleri ile tanınmış kişilerin tamamından, kısacası. Türk vatanının en iyi evlatlarından kurtulması gerekiyordu. Yine, koltuğuna yerleşebilmesi ve iktidarını sürdürebilmesi için, kokuşmuş dalkavuklarını, Sarayın köle ruhlu ve aşağılık mahluklarını ve siyasî yandaşlarını onların yerine koyarak, aşırılık yanlısı ve inkılapçı olarak vasıflandırdığı, canını sıkın unsurlardan da kurtulması gerekiyordu.”³³

Hükümetin, tepkisizliği, işgalcilere bağımlılığı ve İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin verdiği güven sayesinde Yunanlılar İzmir başta olmak üzere Türk topraklarını işgal etmeye başlamıştı. Aynı zamanda adaletsiz ve zulüm kaynağı olan Sevres Antlaşması'nın uygulanmasını istemeye başlamışlardı. Ferit Paşa Hükümeti'ni işgalciler ne kadar desteklese de “Türk milletinin bunlara karşı ayaklanmasını önleyemedi.” Paşa'ya göre,

“Sabrı taşın ve sözlerinin dinlenmesi hususunda umudunu kaybeden Türk milleti, ne pahasına olursa olsun, artık Damat Ferid hükümetini tanımadığını ve utanç verici barış şartlarını kabul etmediğini ilan etti. Bu şekilde, millet, haksız yere ve küstahça göz ardı edilen kutsal haklarını sonuna dek ve ne pahasına olursa olsun savunma yoluna giderek, mütarekenin durdurduğu Mücadeleye daha kararlı bir şekilde yeniden başlamış oluyordu. Böylece, tarihte eşi görülmemiş on iki yılı aşkın bir savaşın ardından, asla tanımadığı ve tanımayacağı bir şekilde başkalarının hakimiyeti altında yaşamayı ve esareti reddederek, bütünlük ve bağımsızlığını sürdürmek amacıyla, topraklarını ele geçirmek ve kendisine hâkimiyetini zorla kabul ettirmek isteyenlere karşı silaha sarıldı. Millet, ortaya koyduğu bu asil kararlılıkla, Ferid Paşa Hükümeti ile onun destekçilerini, yandaşlarını ve aşağılık iftiralara kanmış olanların tamamını gözle görülür bir şekilde yaralamış oluyordu. Bu da, Türk milletinin hak ve vazifelerinin daima bilincinde

³³ Said Halim Paşa, *age.*, s. 46-47.

olduğunu, birincileri koruyup ikincileri yerine getirdiğini, Roma imparatorluğu kadar büyük ve hayranlık uyandıran bir imparatorluk kurmayı bildiğini, her şeye rağmen İslam'ın namus ve şerefini asırlar boyu koruyarak önemli ve ananevi bir vazifeyi sürdürdüğünü, çok daha müspet ve inandırıcı bir şekilde kanıtlıyordu.”³⁴

Paşa, “asil ve hayranlık verici bu millî hareket” dediği İstiklal Mücadelesi'nin Damat Ferid Hükûmeti'ni kızdırdığını vurgular. Çünkü, milliyetçiler onun ülkeyi yeniden şekillendirmek amacıyla beslediği ümitleri yıkıyordu.

“Ayrıca, kardeşi kardeşe kırdırma suçunu işleyen bu hükümet, Türk milletiyle savaşmak üzere bir silahlı kuvvet oluşturarak, iradesine uymak durumunda bırakacağı milleti, Sevres Antlaşmasının iğrenç ve utanç verici şartlarına katlanmaya, başka bir deyişle, en aşağılık bir esarete boyun eğmeye zorlayarak yok etmenin de yollarını aradı. Doğal olarak, bu teşebbüs, hak ettiği gibi, acınacak bir şekilde hezimete uğramış ve Ferid Paşa Hükûmeti'nin vatana karşı işlemeyi deneyebildiği son suç olmuştur. Milletın mağlup ettiği, baştan aşağı utanç ve lekeyle kaplı, ülkesinin ve tüm insanların kin ve lanetini üzerinde toplayan Ferid Paşa ile meslektaşları sonunda, millî tahribata yol açan iğrenç eserlerini tamamlayamadan çekildiler.”³⁵

Paşa'nın Mustafa Kemal portresini çizerken Damat Ferit Paşa ile birlikte eserinde yer alan diğer bir aktör de halife sultan Vahdettin'dir. “*Türk siyaset perdesindeki gölge oyununda sinsice belirip kendi çıkarını millî menfaatlerle bağdaştırmak istemeyen tuhaf bir zihniyet sahibi*” diye tanımladığı Vahdettin'i tahtan indirilme saplantısı içinde olmakla suçlar. Ferid Paşa da onun aleti olmuştu. Ona göre, Vahdeddin, “*Savaşın ve mağlubiyetin getirdiği tüm felaketlerin kaynağı olup ülkesine en büyük iyiliği yapabilecekken, en büyük kötülüğü yapmıştır.*”³⁶ Paşa'nın tasavvur dünyasında olumlu bir çerçevede bahsedilmeyen Vahdettin, bir İngiliz işbirlikçisi olarak resmedilir:

“Alçakça ve saçma sapan şahsî hesaplara boyun eğip, gizlice İngiltere'yle anlaşmış ve Osmanlıcılığın en azılı düşmanı ve Türk

³⁴ Said Halim Paşa, *age.*, s. 47-48.

³⁵ Said Halim Paşa, *age.*, s. 48.

³⁶ Said Halim Paşa, *age.*, s. 58.

aleyhtarı ittifakın önderi olmuştur. Mutlak iktidar ihtirasıyla gözleri dönmüş ve vezinsiz beyinde zulüm illeti şeklini almış itimatsızlıktan doğan şahsiyet zaaflarına maruz kalmış, Osman'ın tahtının hâlihazırdaki aşağılık sahibi, kendini Millî Teşkilat'ın en azılı rakibi olarak görmekteydi. Hakikatte ise, Teşkilat'ın İtilaf Kuvvetleri'ne gösterdiği tepki, Sultanın despotluk temayülleri aleyhinde zuhur eden bir karşıtlıkla beraber kendini göstermekteydi. ... Millî Teşkilat'a her türlü saltanat aleyhtarı niyetleri atfederek, Vahdeddin İngiltere ile ittifak kurmuştu; fakat bunu yaparak bir despot olarak yönetmek istediği İmparatorluğun parçalanmasına ve köleleştirilmesine yardım etmekte olduğunu bilmemekteydi. Bu zavallı şahıs memleketinin haklarını müdafaa eden bir önder vazifesini üstlenebilecek zihin yapısına sahip değildi. Onu, neticesinde memleketiyle alakalı olarak, daha samimi ve cömert hislerle, İtilaf Kuvvetleri'nden ayrılmayı öngören bir harekete teşebbüs etmeden evvel ümitlerini bir süreliğine boyun eğme politikasına ve sabra dayandırma hatasına düştüğü için kısmen mazur görebiliriz. Ancak İzmir'de vuku bulan menfur cinayet, halkı ayağa kaldıran kendisinin de o zamana kadar sığınmış olduğu sabırla kabul tavrı, bu ümitlerin boş olduğunun açık bir işareti değil miydi?"³⁷

Paşa Vahdettin'i Mustafa Kemal'e ve Millî Mücadele'ye karşı tavrından dolayı Osmanlı hanedanındaki tek "hain" olmakla suçlar:

"Ülkesinin kurtarıcısı ve İslam'ın koruyucusu olmakla kazanabileceği şöhret ve şanın peşinden gitmektense, milletin ve dininin en azılı düşmanı ile iş birliği yapıp sefilce şahsî menfaatlerinin peşinde koşarak şerefini iki paralık etmişti. Bütün varlığıyla, İtilaf Kuvvetleri'yle savaşmayı göze almış tek teşebbüs olan Millî Teşkilat'ı destekleyip onun muvaffakiyetinden gururlanmak yerine, bütün gücünü onu ortadan kaldırmaya harcamaktaydı. Dahası, Müslüman tebaa arasında diğerlerine göre daha cahil taifeleri kıskırtıp ona karşı ayaklandırarak hâlihazırda dışarıdaki düşmanı ile olan savaşında çokça kan kaybetmiş halkını bir iç savaşa teşvik etmekte tereddüt etmemekteydi. Türkiye'de tahta çıkmış kötü hükümdarlar arasında -maalesef bu liste oldukça uzundur-umursamazlar, kabiliyetsizler, hissizler ve zalimler

³⁷ Said Halim Paşa, *age.*, s. 81.

mevcuttular. Fakat hiçbir zaman bir hain olmamıştı. Vahdeddin, bu isimdeki ilk padişah, aynı zamanda bu aşağılık rütbeye layık olan ilk padişahı. İşte bütün Türk milletinin sorumluluğunu üstlendiği aynı zamanda da en ağır hakaretler savurduğu mevcut Sultan budur. Fakat Türkiye aleyhinde emperyalizmin güdümüyle en şiddetli noktasına erişen ve insani hislerin en kötülerinin taşkınlığıyla en zalim hâlini alan müttefik ve ortağı İngiltere şerefli şahısların gözünde sonsuza dek küçük düşmemiş midir?”³⁸

İzmir’in işgali Türk milletinin “var olmak” ve “yok olmak” arasındaki tercihinin dışı vurduğu önemli bir olaydır. Ayrıca, Millî Mücadele açısından kritik bir dönemeçtir. İzmir’in işgalini Paşa, Bâb-ı Ali’nin “*varlığını sürdürebilme ve en ileri derecede tehdit edilmekte olan haklarını koruyabilmek hususundaki kabiliyetine hâlel getirmişti*” diye değerlendirir. İşte bu yüzden de Türk halkı kendi başına seferberliğe girişti. Çünkü, yapılabilecek bütün kötülük zaten yapılmıştı. İngiltere gibi işgalciler Türklerin çok zayıf olduğunu, elinin kolunun bağlandığını, Anadolu’daki hareketin de bir blöften ibaret olduğunu düşünüyordu. Onları bu düşünceye iten sebep, Yunanlıların İzmir’i işgalinden evvelki buna benzer hamleler arasında Müttefiklerin İstanbul, İngilizlerin Musul, Fransızların Adana vesaire işgalleri vuku bulmasıydı. Bu işgal bölgelerinde Türkiye’nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik muntazam ve topyekûn bir hareketten bahsedebilmek çok güçlü. Aslında bu görevler Bab-ı Ali’ye aitti ve onlar da işgali zaten kabullenmişlerdi. Buralarda sadece Türkiye’nin birliğini muhafaza amacındaki barış yanlısı mahalli unsurlardan müteşekkil komiteler kuruluyordu.³⁹ İzmir’in işgalini Paşa, Türk milletini susturmak için yapılan “kara bir komplo” olarak değerlendirir. Ona göre, “Bu, elemeler içerisinde yüzen zavallı Türkiye’ye indirilen son üzüntü ve hicap darbesi oldu. Ansızın kalleş, vahşi, aşağılık İzmir işgali vuku buldu. Mavi ve berrak gökten düşen ve ölüm ve yıkım tohumları eken yıldırım ancak onun için biraz daha acı bir şaşkınlığa sebep olabilirdi.”⁴⁰ Oysa İzmir’in işgali beklenmedik bir tepkiye sebep oldu.

Paşa, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalini millî hareketin gerçek başlangıç noktası görür. Millî Mücadelenin başlangıcını Paşa şöyle betimler:

³⁸ Said Halim Paşa, *age.*, s. 82-83.

³⁹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 62.

⁴⁰ Said Halim Paşa, *age.*, s. 63.

“İtilaf Kuvvetleri'nin vatanlarını soktuğu tahammülü güç hâlden ızdırıp ve elem duyan ve Bâb-ı Âlî'nin ataletinden ‘midesi bulanan’ üç kişi, Anadolu’ya geçer. İstanbul işgal altında bulunduğu için askerî bir direniş için Anadolu’ya geçerler. Bu üç kişi Anafartalar’da İngilizleri mağlup eden Miralay Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Filistin’deki azimli rakibi Miralay Ali Fuad Paşa ve Balkan Harbi’nde Hamidiye’nin komutanı olarak yaptığı kahramanlıklarını hâlâ herkesin hatırladığı Bahriye’den Rauf Bey idi.”

İzmir’in işgalinin Ferid Paşa’nın ilk sadrazamlığı esnasında vuku bulduğunu dile getiren Sait Halim Paşa, “adını dahi anmamamız gereken bu adam” dediği Damat Ferit Paşa’nın İngiltere’nin aleti olmakla itham eder. Padişah kayınbiraderi olmasından kaynaklanan nüfuzunu Yunanlıların İzmir vilayetindeki ilerleme ve yerleşmelerine yardım edip onlara direnen Türk askerlerini ve memurlarını en sert şekilde cezalandırmak için kullandığını söyler.⁴¹

Bu esnada Abdülhamit gibi “şüpheli ve itimatsız tabiattaki” sultan orduda kuvvetli olan Mustafa Kemal Paşa’dan kuşkullanmış ve İstanbul’dan uzaklaştırmanın yollarını aramıştır. Üstelik onun da, bu şüpheden haberdar olduğundan endişe duymuş ve bizzat kendisi hususî bir görüşmede Mustafa Kemal Paşa için ihdas edilmiş ve son derece geniş yetkilere sahip Doğu Anadolu Sivil ve Askerî Umumî Müfettişliği vazifesini teklif etmişti. Elbette bu teklif Mustafa Kemal için “gökten düşen bir hediyeydi.” Paşa’nın anlatımında Mustafa Kemal’in fikirleri Sultan’ın fikirleri ile tamamen zıddı. Hem İngiltere’yi hem de Ferit Paşa’yı atlatıp Anadolu’ya geçmenin yollarını ararken bu teklif bulunmaz bir fırsattı. Ona göre, “*Kurnaz Mustafa Kemal, Sultanın oyununun günden güne daha fazla farkına vardı. Düşmanı kandırmak için bir süre kendini naza çektikten sonra teklifi kabul etti ve Samsun’a gitmek için gemiye binerek o andan itibaren bedeni ve ruhuyla vatansever macerasına atıldı.*”⁴² Paşa’ya göre, “*İmparatorluk bünyesinde onu tehdit eden tehlikelere karşı haberdar olmak amacıyla kurulmuş ilk cemiyet*” olan bu cemiyet bütün millî hareketin içinden çıktığı kurumdu. Mustafa Kemal, Erzurum’a geldiğinde bu cemiyet Millî Mücadelenin temeli olan bir Millî Kongre toplamaya çağrı yapmıştı. Kısacası, Paşa açısından, Mustafa Kemal, Ali Fuad ve Rauf, askeri direniş fikrini ortaya atan ve ona

⁴¹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 67.

⁴² Said Halim Paşa, *age.*, s. 68.

eylemci bir şekil veren kişilerdir. Ona göre bu paşalar, Türkiye'yi içinde buldukları uyuşukluk hâlinde ve onu tehdit eden yüz kızartıcı talihinden kurtardıkları için şan ve şerefe haklı olarak, diğerlerinden önce onlar layıktır. *“Türk milleti, siyasi ve hatta bedenî yok oluşundan kaçışını sağlayan muazzam gizli kaynaklarını keşfettikleri için onlara şükran borçludur. Mevcudiyetinin ve şerefının kurtarıcıları olarak, onlara belki de mazideki ihtişamının mimarlarınınkileri bile geçen ölümsüz unvanlar verilmiştir.”* Paşa'ya göre, bunların içerisinde en başından itibaren önder olarak benimsenen Mustafa Kemal'in yeri farklıdır.⁴³

2.2. İngiliz ve Fransız Kaynaklı Mustafa Kemal Hakkında İthamlar

İşgalcilerin Mustafa Kemal'e ve hareketine bakış açıları farklıydı. İngilizler Mustafa Kemal'i hor görmekte, takdire şayan vatanseverliğinin yarattığı millî hareketi küçümsemekteydi. Fransız basını ise, hâlâ Anadolu'da Kuva-yi Milliye kuvvetleri ile çarpışmalar devam ederken Türkiye'ye ve önderine övgülerle dolu yazılar yayımlıyorlardı.⁴⁴ İşgalciler hem kendi kamuoylarında hem de Anadolu'da işgali meşrulaştırmak için askerî kuvvetlerin yanında kara propaganda da yürütüyorlardı. Mustafa Kemal hakkındaki olumsuz propaganda malzemelerinden biri ısrarla onun İttihatçı olduğu yönündeki iddialardır. Paşa, “hiçbir şey bundan daha az doğru değildir” diyerek şu cevabı verir:

“İttihad ve Terakki Partisi'nin ilk zamanlarında o da partinin mensubu olmuştur. Kısa bir süre sonraysa yollarını ayırmıştır. Hiçbir zaman cemiyetin idaresinin başında olan Merkez-i Umumî'ye dahil olmamış ve bu merkezin yürüttüğü gizli siyasete bulaşmamıştır. Bilakis buna muhalif bir tavır almıştır. Mustafa Kemal bu muhalefeti pek de etkin bir şekilde yürütmemiştir zira mesleği olan askerliğin gereği olarak siyasete uzak durmak taraftarıdır. Hiçbir zaman hiçbir ittihatçı liderin tesiri altına girmemiştir ve bunu tekrar söylemeliyiz, şu anki vaziyetinde dahi, sadece nihaî zaferi elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple Türk siyasetinden haberdar olan ve Mustafa Kemal'in şahsiyetini bilen herkes, onu şu anda mevcut dahi olmayan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir aracı gibi göstermek isteyen efsaneyi gülünç

⁴³ Said Halim Paşa, *age.*, s. 69.

⁴⁴ Said Halim Paşa, *age.*, s. 89-90.

bulacaktır.”⁴⁵

İttihatçı suçlamasının yanında onun Berlin yahut Moskova hükümetlerinden talimatlar aldığı dahi iddia edilmektedir. Paşa, bu propagandayı yürütenlerin onu ve yürüttüğü hareketi Garp kamuoyu nezdinde karalamak isteyen İngilizler olduğunu söyler.⁴⁶ Paşa, “Milli Şef” dediği Mustafa Kemal’in hareketini “Türkiye’nin hak ve kuvveti üzerinde temellendirdiğini” ifade eder. Batı’nın “Türkiye’ye karşı adalet ve insanlık anlayışlarına itimat etmediği” açıktır ama buna rağmen “*Ankara Hükümeti’yle, Sovyetlerin Hükümeti arasında ittifak ilan etti ve bunu Lenin’in henüz bütün Garpta Deccal ilan edildiği ve cehennem mahluklarına adandığı bir dönemde gerçekleştirdi.*”⁴⁷ Sovyet devrimin Rusya ile Batı ile arasında yarattığı çatışmayı Mustafa Kemal çok iyi kullanmış ve onlarla ittifak yapmıştır. Bütün bu iddialara rağmen kazanılan zaferlerin de değerinin düşürülmesi gibi kara propaganda çalışmaları yapılmaya devam etmiştir. Mesela,

“Hâlâ Türkiye’nin şu ya da bu yabana devletin idaresinde bir âlet olduğunu ve kendi başına hiçbir şey yapamayacağını bilhassa da, başarılı olamayacağını Sakarya’da Mustafa Kemal’in Alman Genelkurmay Başkanının planları sayesinde Yunanlıları geri püskürttüğünün iddia edilmesi hayret vericidir. Fakat kim bilir? Kuva-yı Milliye tarafından kesin bir zafer kazanıldığında şüphesiz duyacağımız haber bizzat Ludendorffun Ankara’da olduğu ve Mustafa Kemal’in yanında bulunduğu olacaktır. Bu kötü niyetli ahmaklıklara artık bir son bir verilmesi lazımdır.”⁴⁸

Paşa, Mustafa Kemal hakkındaki bütün bu iddiaları şöyle reddeder:

“Sözün özü Mustafa Kemal ne ittifatçıdır ne de Bolşevik’tir. İttihatçılıkla, Türk halkına birbirini takip eden yabana işgalleri sonucunda elinden alınan haklarının münferit şuurunu ve bunları yeniden alabilmesi için çareleri anlıyorsak, Mustafa Kemal, düşünen ve hisseden her Türk gibi doğuştan İttihatçıdır. İttihatçı doktriniyle tezahürlerini bile bile birbirine karıştırarak uzaktan yakından İttihad ve Terakki Cemiyeti’yle alakası olmuş herkes

⁴⁵ Said Halim Paşa, *age.*, s. 74-75.

⁴⁶ Said Halim Paşa, *age.*, s. 75.

⁴⁷ Said Halim Paşa, *age.*, s. 75.

⁴⁸ Said Halim Paşa, *age.*, s. 75.

lekelenmeye çalışılmaktadır. Belki de, şovenizm ve fanatikle itham edilmek ve İttihatçılık isnat edilmek için sadece vatanını seven bir Türk olmak yeterlidir.”⁴⁹

Paşa, İngiltere'nin Mustafa Kemal Paşa'nın deruhte ettiği beklenmedik vazifeden haberdar olduğunda, Bâb-ı Alî'ye paşanın görevine son verilmesini talep ettiğini söyler. Elbette Ferit Paşa ve Sultan, Mustafa Kemal'i çağırır ama o bu talebe uymaz. Bunun sonucunda Mustafa Kemal Paşa, vazifeden azledilir, rütbesi düşürülür ve apoletleri sökülür ve gıyabında hapis cezasına mahkûm edilir.⁵⁰ Paşa bu gelişmeleri, İstanbul'daki İmparatorluk idaresi ve onu temsil eden Bâb-ı Alî ile Sivas'ta toplanan Millî Teşkilat arasında başlayan açık, resmî bir kavga görür ve devletin bütün kuvvetlerinin işgalcilere karşı iş birliği yapması gerekirken bu tavrı bir felaket olarak değerlendirir. Bu korkunç kavga bazı kereler Mustafa Kemal'in vatansever teşebbüsünün büyük zararlar görmesine sebep olmuştur. Ona göre,

“Bu hususta mesuliyet Sultan ve Ferid Paşa'nın başını çektiği, iğrenç hırslarıyla şekillenen bir siyaset izleyen ve budala bakış açıları yüzünden direnişi reddeden Sultanın kirli adamlarına düşmekteydi. Bitmek tükenmek bilmeyen nefretin, barbar önyargıların ve İtilaf Kuvvetleri arasında hüküm süren İngiltere tarafından beslenen aşırı emperyalizmin bütün kanıtlarına rağmen; Türkiye'nin bu kişilerin teslim olma siyaseti vasıtasıyla adalet duygusuna ulaşması beklenebilirdi. Kötü niyetli duygu ve menfaatlerin bütün Hristiyanlığı Türkiye aleyhinde birleştirdiği vaziyet karşısında Müslüman Türkiye için iki ihtimal bulunmaktaydı: Yüz kızartıcı bir talihe boyun eğerek parçalanıp bölünerek yok olmaya giden bir yola girmek yahut da ülke olarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını muhafaza etme ümidiyle elde silah memleketi müdafaa etmek ya da en kötü ihtimalle savaşıyla şerefiyle yok olmak, ölmek için ölmekse, böylesi çok daha tercih edilirdi. Yozlaşmış Padişah ve onun ısmarlama hükûmetleri birinci şıkkı tercih ediyorlardı. Türkiye'yi canlandırma emeliyle yanıp tutuşan Murad ve Mehmedlerin devirlerinin ruhuna sahip Millî Teşkilat ise İkincisini...”⁵¹

Paşa, İngiltere temsilcisi Mösyo Balfour'un, Cenevre'de Milletler

⁴⁹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 76.

⁵⁰ Said Halim Paşa, *age.*, s. 78.

⁵¹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 78.

Cemiyeti'nde Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederken “haydut” demesini utanç verici bulur. “Muazzam kuvvetiyle vatanının müdafaasında başını dik tutan Mustafa Kemal, onun Türk ve Müslüman düşmanlığından yanıp tutuşan nazarında sadece bir maceraperest ve hayduttu. Sadece kendine olan saygısına sığınarak Mustafa Kemal horlanmaktaydı. Dahası, ona iğrenç ithamları atfettikten sonra, onun başbakanını Sevres Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için davet etmekteydiler!”⁵² Millî Teşkilat kurulduktan ve kuvvet kazandıktan sonra İngiltere bütün faaliyetleri ona karşı yöneltmiştir. Başlarda blöf gördüğü mukavemeti kısa süre sonra, İtilaf Kuvvetlerinin buyruklarına karşı bir isyan olarak görmüş ve Millî Teşkilatı fazla büyümeden ortadan kaldırmak için “en iğrenç yollara” başvurmaktan çekinmemiştir. Paşa, İtilaf Devletleri'nin bu girişimlerinde “Sultanla ve onun şer ortağı Ferid Paşa'yı” iş birliği yapmakla suçlar:

“Millî Mücadeleye karşı yürütülen açık gizli saldırılar İngiltere Büyükelçisi ile Ferid Paşa yahut da doğrudan Yıldız Sarayı arasındaki irtibatın mahsulüydüler. Millî Teşkilat aleyhindeki silahlı ayaklanmaların hepsi, -önce Bozkır'da, sonra Millet Meclisi kurulunca Ankara'da, Bolu'da, Düzce'de, Yozgat'ta ve en son olarak Konya'da- İngiliz tesirinin izlerini taşımaktadırlar. Bu tam manasıyla vatansever, Mustafa Kemal'in hayranlığıyla körüklenen şerefli teşebbüs karşısındaki bütün bu vahşilikler ve aşağılık tepkiler İngiltere'nin desteği ile gerçekleşmektedir. Bu tepkiler, yabancıların işgaline uğramış, iç savaşın korkunç şartları arasında kıtlıklar ve hastalıklar yaşamış Türk halkının acılarını on misline çıkarmaktadır.”⁵³

3. Paşa'nın Kaleminden Mustafa Kemal

Fiziki görünüşünden karakterine, davranışlarından hobilerine kadar Mustafa Kemal hakkında yazdıkları Paşa'nın onun hakkında geniş bir bilgi sahibi olduğunu gösterir. Erken dönem verilen bu ayrıntılı bilgiler Paşa'nın özel kaynaklardan bu bilgileri elde etmiş olabileceğini veya yakından tanış oldukları ihtimalini artırır. Aşağıda Paşa'nın Mustafa Kemal hakkında verdiği bilgileri aynen aldık. Bunun sebebi, Paşa'nın bu bölümde Mustafa Kemal'i kendine özgü bir edebi dil ile anlatmış olması sebebiyle özetlenmesi durumunda metindeki özel anlamların kaybolacağı endişesidir.

⁵² Said Halim Paşa, *age.*, s. 80.

⁵³ Said Halim Paşa, *age.*, s. 107.

3.1.Özel Yaşamı

“Mustafa Kemal orta seviyede bir Türk ailesinin çocuğu olarak Selanik’te doğmuştur. Kırk yaşındadır. Ortalamanın üstündeki boyana ve sağlam omuzlarına rağmen kuvvetli bir bedene sahip olduğu intibamı vermemektedir. Bunun sebebi şüphesiz ince uzun uzuvlarıdır: Kendisi bir papazın ellerine ve İspanyol soylusunun ayaklarına sahiptir. Hakikatte kötü sağlığı onu ‘Bir Türk gibi kuvvetli’ atasözünün temsilcisi olmaktan alıkoymaktadır. Buna mukabil, kendi nesline mahsus latif hareket etme kabiliyeti sayesinde çok iyi bir eskrimci ve bilhassa hanımları alakadar eden bir vasıf olmak üzere, mükemmel derecede zarif bir valsçi olmuştur. Şahsiyetine has vasıf ve kuvveti yüzünde toplanmıştır. Yüzünün geniş ve köşeli çevresi kararlılık ve azmini ortaya koymakta; açıkça belirgin çizgileriye olağandışı ruh çalkantılarına işaret etmektedir. Geniş alını zekâ belirtisidir. Çıkıntılı ve etli burnu nefsine düşkünlüğünü ele vermektedir. Derin ve coşkulu bakışlarının şaşkınlıktan gelen hafif şaşılıklarıyla beraber beklenmedik şekilde menekşe mavisini göz bebeklerinin şimşeklerinin fırlattığı iki büyük ve muntazam göz, bu muazzam görünümü tamamlamaktadır. Bundan bir jaguar suratını anlıyoruz. Belki de bir ihtimal. Fakat bu yüz bazı anlarda, avına atlamaya hazır etobur bir hayvanı hatırlıyor olsa da, başka seferlerde son derece narin bir çocuğun gülümsemesiyle aydınlanmaktadır. Her ne olursa olsun, bu yüz, ifadelerinin çeşitliliği ve zıtlığı bakımından hemen dikkatleri çekmektedir. Bunu tasvir için belki en münasip söz bir İngiliz sıfatı olan ‘Satürnvarî’ olacaktır.”⁵⁴

3.2.Üstlerinin Bile Danıştığı Subay

“Mustafa Kemal mesleği itibariyle askerdir. Büyük Harp esnasında bilhassa İngilizleri en sert şekilde mağlup ettiği Çanak-kale’de kumandan olarak, takdire şayan kumandanlık istidadı göstermiştir. İngilizlerin Türkiye’ye karşı sınırsız nefretinin temel sebepleri bu mağlubiyetlerin ve Kutü’l-Amare’deki teslim oluşlarının acı hatıralarıdır. Burada harekattaki ordunun komutanı oluş tarzı tam manasıyla bir adamın hareketlerini temsil etmektedir. Bu hikâye anlatılmayı hak etmektedir. Bu anda felaket kaçınılmaz bir kader hâlini almıştı. Birkaç taraftan hayal kırıklığına uğramış

⁵⁴ Said Halim Paşa, *age.*, s. 69-70.

Başkomutan Müşir Liman von Sanders, son çare olarak bu esnada alelade bir miralay ve bir birliğin kumandanı olan, ancak askeri kabiliyetini ve sonsuz azmini bildiği Mustafa Kemal'e müracaat etmişti. Görüşme, kesik kesik ve trajikomik sözlerle dolu olmak üzere telefonda gerçekleşti. 'Alo' 'Alo' 'Başkomandan konuşmakta.' 'Zu Befehl, Exzellenz' 'Sizce bu durumdan kurtuluş var mıdır?' 'Muhakkak ki.' 'Nasıl da muhakkak ki?' 'Sadece beni mirлива yaparak ve harekâtın idaresini bana emanet ederek.' 'Bu çok fazla olmaz mı?' 'Kimilerine göre. Ben ise, belki de bunun bile kâfi gelmeyeceğini ve aleyhte bir durum ortaya çıkarmamak üzere başkomutanlığı deruhte edebileceğimi düşünüyorum...'. Hattın diğer tarafındaki telefon sert bir şekilde kapanır ve Mustafa Kemal yarım kalan işine geri döner. Gece durum daha da kötüleşir. Mustafa Kemal'e yeni bir telefon. 'Alo.' 'Alo.' 'Başkomandan konuşmakta.' 'Noch ein Mal zu Befehl, Exzellenz' 'Mirлива ve bir birliğin kumandanı olarak atandınız. Vazifenizin başına geçin, lütfen.' 'Apoletlerimi değiştirip siperdeki yerime geçiyorum.' Aynı günün hemen ertesinde tepeden inen Mustafa Kemal *\deus ex machina* bariz şekilde eksik olan kuvvetleriyle muazzam bir başarı elde ederek İngilizleri bir muharebede (Anafartalar Muharebesi) bozguna uğratar ve bu muharebede kazandığı şöhrete Büyük Harbin en büyük şanlarından birisine sahip olur. Meseleyi çözerek sözünü tutmakla kalmamıştır, bu da kendine olan güvenin haksız olmadığını gösterir; zaferiyle Müttefiklerin İstanbul'u ele geçirmekten vazgeçmelerine sebep olarak Türkiye'nin maruz kaldığı tahammülü güç başkentini elinde tutma baskısından kurtulmasını sağlamıştır."⁵⁵

3.3.Önderlik Vasfı

"Askerî vasıflarının yanında Mustafa Kemal'in ona şimdiki mevkiini elde etmesini sağlayan başka başka vasıfları da vardı. Evvela önderlik vasıfları. Zira Mustafa Kemal her şeyden önce bir önderdir ve insanları peşinden sürüklemektedir. İmtiyazlı bazı kişilerin sayesinde, diğerleri üzerinde kuvvetli tesirler tesis ettiği gizemli ihsana sahiptir. Bugün bütün Türkiye bu büyük adamın etkisi altındadır. Daha bariz vasıflarsa, çelik gibi güçlü bir kararlılık, bir buldoğunki gibi sebat, ileri görüşlülük, durumun ruhi

⁵⁵ Said Halim Paşa, *age.*, s. 70-71.

suretini kavrama ve ondan istifade etme çevikliği, şartlara göre gözü peklik ve ihtiyat, canlı ve derin ama aynı zamanda bilmediklerini tahmin etmesini de sağlayan işlenmemiş bir zekâ, zihnî atiklik, ender bulunan iddia ve ispat melekesi, en son olaraksa eşsiz bir hareket kabiliyeti. Aslına bakılırsa o asker olduğu kadar siyaset adamı olarak da birinci sınıf bir taktik uzmanıdır. Son derece azimli ve zafere susamış Mustafa Kemal, mertebesinin durmadan yükselmesini sağlayan şahsiyetinin bu iki baskın vasfında bıkmak nedir bilmeyen bir faaliyet ve tükenmez bir kuvveti birlikte barındırmaktadır. Bu şahıs, hiçbir zaman yorulmaz, hiçbir zaman yılmaz. Onu her zaman her durumun üzerinde görürüz. Biz onun hareketlerinin zarar verdikleri kişiler arasında değiliz. Şimdiye kadar vatan kazanmıştır. Millî bir önder olarak azim ve vatanseverliğinin onu nereye kadar götüreceğini ise gelecek gösterecektir.”⁵⁶

3.4. Mustafa Kemal’in Kusurları

“Mustafa Kemal kusursuz değildir. Burada ahlak bakımından mevzubahis olan Washington-varî büyük bir adam değildir. Onun birden fazla kusuru vardır. Hepsinin arasında en can sıkıcı olanı, memleketi kurtarma meselesinde onun şanını elinden alabilecek bütün rakiplerini ortadan kaldırmak için her yola başvurusudur. Bu ileri mertebede bir kıskançlığı yüzünden memlekete büyük faydaları olabilecek kişiler uzaklaştırılarak olumsuz bir durum meydana getirilmektedir. Dahası, dediğim dedik şahsiyeti sebebiyle tavsiyelere gereğinden fazla tahammülsüz davranmaktadır. Gerçek dostluklara temayül etmez ve başkalarının hislerini pek de fazla dikkate almaz. Kuşkusuz ki millî davası için ondan hissiyat fedakârlıkları bekleyen şu anda bulunduğu hâl itibarıyla, onun kalbin sesini göz ardı etmesi o kadar da mühim bir mesele değildir. Yine de durduk yere küçük meseleler yüzünden düşmanlar yaratmaktadır. Bu sebepten dolayı, onu sevenlerdense onu sayan ve ondan çekinenlerin sayısı daha fazladır. Aslına bakılırsa devlet adamı popülarlığı hiçbir zaman bu kadar hor görülmemiştir. Mustafa Kemal Paşa işte İctimaî hayatta böyleydi.”⁵⁷

⁵⁶ Said Halim Paşa, *age.*, s. 71-72.

⁵⁷ Said Halim Paşa, *age.*, s. 72.

3.5.Özel Yaşamı

“Hususî hayatında ise tamamen başka birisidir. Hizmetçilerle ve küçüklerle, kendinden aşağıdakilerle umumiyetle iyi geçinir; onların sefaletleriyle alakadar olur, altlarına karşı hoşgörülü ve samimi bir şekilde muamele eder; son derece iyi geçimlidir ve sabahlara kadar süren sohbet ve yârenlik fırsatlarını yaratmaktan çekinmez ve bu vesilelerde musahiplerini hikâyelerinin mizah ve incelikleriyle büyülediği zamanlarda onları en derin ve istisnâî fikirleriyle şaşkına çevirir. Onu bu hâliyle görenler kendi kendilerine, resmî vazifesi başında diğerlerini en sert şekilde aşağılayan ve hakaret eden bu aynı kişi midir diye sorarlar. Hakikatte bu, ihtiraslarının şan ve iktidar Mücadelesinde yoldan çıkardığı temelinde gayet nazik ve iyi niyetli bir tabiattır. Jaguar maskesinin altındaki çocuksu tebessümün altında yatan mana da budur. Mustafa Kemal gırtlığına kadar sefahate batmış olmakla suçlanmaktadır. Bu doğru değildir. Belki sefa meraklısı olabilir.”⁵⁸

3.6.İsyankâr

“Ancak millî davada kendine düşen vazifeyi yerine getirmiştir ve kötü alışkanlıklarından feragat etmiştir, bu da göz ardı edilebilecek bir davranış değildir. Onun hayatı bugün son derece namuslu ve muntazamdır. Daha evvel kendini aşırılıklara teslim etmiş olsa da, taşkınlıklarının daha çok kötü alışkanlıklara temayüldense dünyevî kaideleri hiçe saymak olduğunu söylememiz gerekmektedir. Aslına bakılırsa, Mustafa Kemal önyargılarını hor gördüğü ve kuralları hiçe saydığı toplum aleyhindeki bir isyankârdır. Bu zaviyeden Byron ve Alfred de Musset’yi hatırlatır. Bu şahsın kural tanımaz hareketleri bile şayan-ı hayrettir. Hulasa, olağanüstü bir insan olarak tarif ettiğimiz Mustafa Kemal Paşa, İçtimaî hayatında hırslı, son derece vatansever, gözü pek, kararlı ve korkunç birisidir; hususî hayatında ise bir hodbindir, ancak kendini zapt eden ve ruhunun arzularına ve şahsiyetinin meraklarına mukayyet olan bir hodbindir. Şu an deruhte ettiği vazifeyi yerine getirirken, Cecil Rhodes’ın gözü pek kararlılığıyla bir Juggernaut tankı misali önüne ne çıkarsa ortadan kaldırmakta, bir Cavour’un bitmek tükenmez becerikliliği ve bir Mehmed Ali’nin faydacı dehasıyla işe koyul-

⁵⁸ Said Halim Paşa, *age.*, s. 73.

maktadır.”⁵⁹

Paşa, Mustafa Kemal’in tarihin sayfalarında kesinlikle yerinin olduğunu belirtir. Bu yerini de “büyük balta darbeleriyle” meydana getirmiştir. Onun tarihteki bu yerinin belki daha da büyüyebilir, ancak küçülemeyeceğini söyler. Şu sözleri Mustafa Kemal’in tarih önünde asla değişmeyecek vasfının ifadesidir: “*O ne olursa olsun, iyiyle kötünün, zaaf ve kuvvetin, fazilet ve zaafların bir karışımı dahi olsa, Türkiye ona sadece hayranlık ve takdirini arz edebilir. Yine de ne yaparsa yapsın onun hakkını ödeyemez. Hayatta kalışını ve diğer milletlerin nezdindeki itibarını tekrar kazanışını ona borçludur.*”⁶⁰

Mustafa Kemal’in başarısında mensubu bulunduğu milletin payını da dile getirir. Aslında, “milletin ve tabiatın mümtaz kıldığı evladının vasıflarının bir araya gelmesi” belirleyici olmuştur. Ona göre “Millet ona sonuna kadar kullanması için bitmek tükenmez bir kahramanlık ve coşku zemini hazırlamıştır. Eğer o bir zanaatkâr ise, millet de elindeki âletidir, tevazuu sebebiyle eşsiz niteliğinin farkında olmayan bir âlettir.”⁶¹

⁵⁹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 73.

⁶⁰ Said Halim Paşa, *age.*, s. 74.

⁶¹ Said Halim Paşa, *age.*, s. 74.

SONUÇ

Said Halim Paşa, Balkan savaşlarından I. Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor zamanlarında sadrazamlık yapmıştır. İslamcı ve İttihatçıdır. Türklerle ilgili görüşleri ve bu bildiriye üzerinde durduğumuz Millî Mücadele karşısındaki tavrı ve bunu tanımlarken kullandığı ifadeler ve sahip olduğu söylem, kendisini İslamcı-Milliyetçi bir ideolojik çizgiye rahatlıkla yerleştirebileceğimizi gösterir.⁶² I. Dünya Savaşı dünya siyasi sisteminin dönüşümünde önemli bir dönemeçtir. İmparatorlukların tasfiyesi, ulus-devletler tarafından ikame edilmesi, sömürgecilik politikalarının maske değiştirmesi bu dönemecin gözlemlenebilen nitelikleridir. Ulus-devletlerin kurumsal yapısı yanında ideolojik boyutunun milliyetçiliğe dayanması milliyetçilik dışı ideolojilerin de itibardan düşmesine neden olmuştur. Sait Halim Paşa, bu geçiş sürecinde hem devlet yöneticisi olarak önemli görevler üstlenmiş hem de bir entelektüel olarak düşünsel açıdan önemli eserler vermiştir. Yani Paşa, siyasi tecrübeleri kadar fikrî yönüyle de ihmal edilebilecek bir şahsiyet değildir. Eserlerinde genel planda Doğu-Batı arasındaki çatışmanın siyasi ve toplumsal sebepleri çözümlenirken Doğu'nun Batı'ya düşmanlığının esas olarak Batı'nın Müslümanlara yönelik zulmünün bulunduğunu tespit eder. Bu fikrî son eseri Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı'nda da devam ettirir. Yani fikri süreklilik dünya savaşı sonrasında da düşünce dünyasının belirleyicisidir. Bir farkla ki, Paşa'nın son eserinde ideolojik bir dönüşümün izlerini de rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz. Bütün Müslümanların lideri kabul edilen Halifelik makamını işgal eden sultanın ve hükümetlerinin, Müslüman Türkleri yok etmeye yönelik işgallere karşı durmayıp, aksine desteklemesi karşısındaki sert tavrı bu dönüşümün somut gerekçelerini teşkil eder. Bunun yanında sadrazamlığı döneminde Osmanlı Devleti'nin önemli bir bileşenini teşkil eden Arapların da Halifeye karşı İngilizlerle işbirliği yapması bir başka gerektir. İslamcılığın siyasi tahayyülünü temsil eden Hilafet merkezi İstanbul'a karşı Anadolu'daki milliyetçi Mustafa Kemal ve hareketini temsil eden Millî Mücadeleye bakışı fikri dönüşümünü de yansıtan zihniyet örüntüsünün bir ifadesidir: “Milliyetçi hareket”, “asil ve yiğit Türk milleti”, “asil ve hayranlık verici bu millî hareket,” “Millî Teşkilat”, “Milliyetçiler” gibi ifadeler sıkça yukarıda adı geçen son eserinde geçer.

⁶² Ölümünün 100. yıldönümüne kadar İslamcılar tarafından pek sahiplenilmeyen Sait Halim Paşa'nın İttihatçı ve Milliyetçi tonu da olan İslamcı yaklaşımı bu unutulmada önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Kemalist ve Milliyetçi aydınların araştırmalarında çok daha erken bir dönemde tanınmış ve üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu sebeple Osmanlı dönemi İslamcı düşüncenin mümtaz temsilcisinin Cumhuriyet dönemi İslamcılar tarafından ihmal edilmesi dikkat çekicidir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli eserinde, ele aldığımız konu çerçevesinde Sait Halim Paşa, iki grubun Mücadelesini anlatır. Bir yanda Halife Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ve bunların karşısında da Mustafa Kemal önderliğindeki Türk milliyetçi hareketi yani Millî Mücadele mensupları vardır. Paşa, Vahdettin ve Damat Ferit'in hükümetlerini eleştirirken çok sert ifadeler kullanır. Bunlardan bazıları şöyledir: “Zorba bir idare”, “Sultan’ın vazifeleri ve menfaati hususundaki anlayışsızlığı ve Bab-ı Ali’nin ahmaklığından”, Bab-ı Ali için “İslamlaşmış Bizans”, “Sefiller”, “kendini beğenmişlik, durumu kavrayamaması, vatanseverlikten yoksun”, Damat Ferit için “Aşağılık hükümetlere sadrazamlık yapan”, “Sadrazamlar arasında en berbat olanı”, “En gülünç bir canı kukla”, “Aptal”, “Cahil”, “Dar görüşlü ve aşağılık bir ruhun”, “Dalkavukluk etmekten”, “Gevşek ve hain bir hükümet”, “Kokuşmuş dalkavuklarını”, “Sarayın köle ruhlu ve aşağılık mahluklarını”, “İngiliz işbirlikçisi”, “Türk aleyhtarı ittifakın önderi”, “Osman’ın tahtının hâlihazırdaki aşağılık sahibi”, “Hain”, “Yozlaşmış Padişah” vb..

Paşa’nın Mustafa Kemal ve milliyetçiler karşısında Vahdettin ve Damat Ferit Paşa’ya karşı bir duruş benimsemesinin iki ana sebebi vardır. Birincisi Millî Mücadele’nin Türk milletinin ve devletinin varoluş kavgasını temsil etmesidir. İkincisi de Damat Ferit Paşa ve Sultanın İttihat Terakki Cemiyeti karşıtlığıdır. İşgalcilerin insanlık onurunu hiçe sayan ve uluslararası hukuka aykırı uygulamaları karşısında Bab-ı Ali’nin sessizliği ve işgalcileri açıkça destekleyen tutum ve davranışı Paşa’nın sert eleştirilerinin arka planını oluşturur. Paşa, Ferid Paşa Hükümeti ile destekçilerinde iki önemli siyasî hedeflerinden bahseder. Birincisi “ne pahasına olursa olsun, galiplerin müsamaha ve lütuflarını teminat altına almak”tır. İkincisi ise Ankara Hükümeti’ni ve Millî Mücadele’yi ortadan kaldırarak yerine Saray’ın tahakkümünü koymaktır. Yani, işgal dışında kalan topraklar üzerinde ülkeyi istedikleri gibi şekillendirmektir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Ferhat, **Said Halim Paşa: Yaşadığı Dönem ve Düşünceleri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2022.

Bostan, M. Hanefi, **Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992.

Bostan, M. Hanefi, "Sadrazam Said Halim Paşa", **TYB Akademi** Yıl:1, S 3, Ankara, 2011, s. 11-26.

Said Halim Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı**, Çev. Fatih Yücel, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

Soydan, Mehmet Ruyan, "Said Halim Paşa'nın Katli Meselesi", **Said Halim Paşa: Geleniğin Muhafızı, Değişimin Faili**, İçinde, Ed. Vahdettin Işık-Yunus Şahbaz, Kadim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 127-147.

Şeyhun Ahmet, **Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921)**, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.